

BEKZOD IBRAGIMOV,
ToshDO‘TAU mustaqil izlanuvchisi

ELBEK – FOLKLORSHUNOS

Annotatsiya: maqolada jadidchilik harakati vakili, XX asr boshlarida o‘zbek xalq og‘zaki ijodi namunalarini to‘plab, nashr qilgan Elbek (Mashriq Yunus)ning folklorshunoslik sohasidagi faoliyati tahlil etiladi. Shuningdek, Elbek ijodiga folklorning ta’siri, she’rlaridagi xalqona motivlar va u to‘plagan bolalar she’rlari hamda xalq qo‘shiqlarining ahamiyati ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: jadidchilik, folklor, el adabiyoti, masal, ertak, xalq qo‘shiqlari, laparlar, doston, yor-yor.

Annotation: the article analyzes the activities of Elbek (Mashriq Yunus), a representative of the Jadid movement, who collected and published samples of Uzbek folk oral art at the beginning of the 20th century. The influence of folklore on Elbek’s work, folk motifs in his poems, and the significance of the children’s poems and folk songs he collected are also shown.

Keywords: Jadidism, folklore, folk literature, parable, fairy tale, folk songs, lapar, epic, yor-yor.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodi tarixi juda uzoqqa borib taqalsa-da, folklorshunoslik sohasi fan sifatida paydo bo‘lganiga hali bir asr ham to‘lmadi. “O‘zbek tilida “folklor” termini ilk bor “og‘zaki adabiyot”, “el adabiyoti”, “og‘iz adabiyoti” atamalarining muqobili sifatida XX asrning 30-yillaridan e’tiboran qo‘llanila boshlangan. Shundan keyin xalq og‘zaki badiiy ijodiyoti “folklor” termini bilan, uni o‘rganuvchi fan tarmog‘i esa “folkloristika” (“folklorshunoslik”) deb yuritila boshlandi” [8:13]. Ilm-fanning deyarli barcha sohalarida yangilikka, yangilanishga intilgan jadidlar el adabiyotini to‘plash va o‘rganishga ham katta e’tibor qaratishgan. Jumladan, Fitrat, G‘ozi Olim Yunusov, G‘ulom Zafariy, Elbek kabi ijodkorlar qishloq-ma-qishloq kezib, xalq og‘zaki namunalarini yig‘ib chiqqan, ular haqida ilmiy tadqiqotlar qilgan. Ular orasida Mashriq Yunus (Elbek)ning o‘z o‘rni, o‘z ovozi bor.

G‘ozi Olim, Elbek, G‘ulom Zafariylarning dastlabki maqolalari bir qarashda axborot-bayon xarakterida bo‘lsa-da, ularda folklor jarayonining u yoki bu jihatlarini to‘g‘ri yoritilgani hamda xalq ijodi namunalari ilmiy jihatdan asosan haqqoniy baholangani bilan ahamiyatlidir. Shundan kelib chiqib, G‘ozi Olim Yunusov, Elbek (Mashriq Yunusov) va G‘ulom Zafariylarni birinchi o‘zbek folklorshunoslari bo‘lgan edilar, deya qat’iy ayta olamiz [9:220]. Darhaqiqat, shunday. Xodi Zarifov o‘zbek folklorshunosligi tarixida birinchi bo‘lib XX asrning 20-yillaridayoq xalq ijodi asarlarini to‘plash va nashr etish uchun maxsus transkripsiya ishlab chiqqan [8:42] bo‘lsa, Elbek xalq qo‘shiqlarining alohida janrlari bo‘yicha birinchilardan bo‘lib ilmiy maqolalar e’lon qilgan folklorshunos olimlardandir [1:19].

1919-yil boshlarida Fitrat rahbarligida tuzilgan “Chig‘atoy gurungi”ning faol a’zolaridan biri sifatida Elbek el adabiyoti namunalarini to‘plashga qiziqish bildirgan bo‘lsa, keyinchalik Shokirjon Rahimiy, G‘ozi Olim Yunusovlar bilan birga o‘zbek ilmiy komissiyasi rahbari ham bo‘lib ishladi. Cho‘lpon, G‘ulom Zafariy va boshqalar bilan birga Farg‘onadan minglab xalq maqol va matallari, xalq qo‘shiq va laparlarini, etnografiya materiallarini to‘plab keladi [13:8]. Shundan so‘ng Toshkent viloyati bo‘ylab qishloqlar kezib, el adabiyotini yig‘adi. Hozirgi zamon o‘zbek

tilida kam qo'llanadigan "O'zbek xalqining izohli lug'atiga materiallar" nomi ostida maqolalar chiqaradi, o'zbek tilining mukammal izohli lug'atini yaratish uchun muhim manba bo'la oladigan "O'zbek folklori lug'ati"ni tuzishga ham kirishadi.

XX asr boshlaridagi qaltis vaziyat shunchalik murakkab ediki, milliy urf-odatlar, qadriyat va an'analar, turli marosimlar davr muhitiga moslashtirilib, qattol tuzum manfaatlariga xizmat qildirila boshlangan edi. Xalqimizning azaliy orzu-armonlari, yuksak tuyg'ularini ifoda etadigan folklor namunalari ham siyosiyashtirilib, so'zlari buzilish arafasida turgan edi. Bundan juda qattiq tashvishga tushgan Elbek, Fitrat, G'oz Olim Yunusov kabi jadidlar tezkorlik bilan ushbu ijod namunalarini to'plab, qog'ozga tushirish zarurligini his etishdi. Xalq orasiga kirib, ayni paytda yozib olinmasa, unutilib ketish xafvi tobora ortib borayotganini teran anglab yetadi. Elbek xalq ijodining durdonalaridan bo'lgan qo'shiq (laparlar)ni kechiktirmasdan to'plash va nashr qilishning birinchi jonkuyari sifatida bong uradi: *"Adabiy qimmatni o'z ichiga olg'an chuqur ma'nolari bilan ko'ngilni o'ziga tortaturg'on matal, ertak, cho'pchak, jumboq va laparlarimiz bugun o'z-o'zidan yo'qolib boradir. Bularning kundan-kun yo'qolib ketmakda ekanini ko'rib turg'on biz o'zbeklarning, albatta, jim turmay, bularni to'plashg'a va kitob ravishda bosdirib tarqatishg'a harakat etmagimiz tegish edi. Bu kunlarda shu tilakni ilgariga surib harakat qilg'uvchi O'zbek bilimi hay'ati va Bilim kengashi ilmiy o'rinlar bor esa-da, bir tomondan bularni to'plash ishiga qiziqqan kishilarning bo'lmaslig'i, ikkinchidan, xalq adabiyotining eng yuksalgan o'rinlarining tinchsiz bir holda qolib turg'onlig'i bu harakatlarga to'siq bo'lib turmoqdir"* [4:96].

Elbek folklor namunalarini to'plab, "Laparlar" (1922), "Ashulalar to'plami", "Bolalar qo'shiqlari" (1934-1935 yillar) kabi kitoblarni nashr ettirgan. Shuningdek, uning qator nasriy asarlarida, she'rilarida ham o'zbek xalq og'zaki ijodidan namunalar keltirilib, maqol va matallarimiz singdirib yuborilganki, bu orqali ijodkor milliy o'zligimizni saqlab qolishga intilganini sezish mumkin. Jumladan, "Anorgul" nomli qishloq turmushidan kichik hikoyasida bir qator xalq qo'shiqlarini, marosimlarini keltirib o'tadi. Hikoya quyidagi to'rtlik bilan boshlanadi:

*Olmani otdim xariga,
Xaridan ham nariga;
Ahmad akam qiz berdi
O'zidan ham qariga.*

Hikoya oddiy qishloqda yashaydigan o'zbek qizining turmush tarzi, orzu-armonlari haqida. Anorgulning dugonasi bilan o'zaro suhbat, turmush kechinmalari orqali el adabiyoti qanday yaralishi va og'izdan-og'izga qanday o'tishi ko'rsatiladi. Ikki o'rtoqning o'zaro gaplashib o'tirib qo'shiq aytishi va qo'shiq matnini ham shu suhbat asosida to'qishi juda ishonchli tasvirlangan. Ikki yosh bo'yqizlar dugonasi Qumrining dadasi juda qarzdor bo'lib qolib, oxirida shu qizini Rustam boyg'a uch yuz so'm pulga sotmoqchi bo'lganida uning begona yigit bilan qochib ketgani haqida gaplashar ekan, bir qo'shiq aytib yuborishadi. Xalq kuyi yo'lida aytilgan bu qo'shiq el adabiyotining qanday yaralishiga bir misol bo'ladi. Qo'shiq quyidagi jumlar bilan yakunlanadi:

*Oq olma, qizil olma,
Yigitlarga ko'z solma,
Yigitlarga ko'z solib,
Uyat-nomusg'a qolma!*

Hikoyada voqealar qishloq ayollarining suhbat bilan rivojlanib, qiz uzatish to'y marosimiga bog'lanib ketadi. Shundan so'ng to'ydagi aytishuvlar, laparlar tasviri beriladi. Asarda lapardan namunalar keltirilar ekan, ularning nima maqsadda aytilayotgani, qanday holatda kim tomonidan kuylanishi ham ilova qilib ketiladi. Laparlar shunchaki aytishuv emas, balki kuyov va kelin tomonning o'zaro shartlashuvi, ahdlashuvi, bir-biriga qo'yadigan talablaridan iborat bo'lishi

ko'rsatiladi. *"Har ikki taraf ham o'z va'da va shartlarini shul yo'lda bitindilar. Tun yarmidan o'tib azon vaqti yaqinlashdi. Barcha sekin-sekin tarqaldi. O'yin bitti"*, – deb yakunlaydi bobni yozuvchi. Hikoyaning keyingi qismida to'y marosimi, "Yor-yor" aytish, kelin salom, "Yuz ochiq", "Ko'rmana" kabi marosimlar, to'ydan keyingi urf-odatlar tasvir etiladi. Taniqli folklorshunos Muzayyana Alaviya aytganidek, *"Marosim qo'shiqlarining asosiy ijodchilari va ijrochilari xotin-qizlardir. Ular turmushda erksiz, huquqda tengsiz yashaganlari ustiga, hayotning ham shafqatsiz siltovlariga birinchi navbatda shular ro'para bo'lganlar"* [10:5]. Elbek bir folklorshunos sifatida xalqimizning tobora yo'qolib borayotgan urf-odatlarini, qadriyatlarini shu hikoyalar orqali saqlab qolishga urinadi.

Shoirning "O'tmishim" dostoni ham xalqona uslubda yozilgan bo'lib, mazmunan va ruhan taniqli baxshilarning "Kunlarim", "Tarjimai hol" singari o'z yoshlik yillarida boshidan kechirgan qiyinchiliklarini bayon etuvchi terma-dostonlarini yodga soladi. Doston ohangi ham juda yengil, qofiya, qaytariq, mubolag'a va metafora kabilar bilan bezalgan. "Tarjimai holim" deya izoh berilgan asar "Maorif va o'qitg'uchi" [6:38-40] jurnalida 3 qism, 52 banddan iborat shaklda berilgan. Ammo H.Uzoqov nashrga tayyorlagan "Momaguldurak" [5:84] to'plamida yana ikki band qo'shilgan. Bu bandlar keyingi nashrlardagi o'zgarishlardan olingan bo'lsa kerak. Dostonda o'sha davr fojialari, mazlum xalqning haqiqiy ahvoli, mustamlaka rejimining odamlar turmushiga qay darajada og'ir sinovlar solgani ta'sirli badiiy vositalar orqali bayon etiladi. Bolaligidan boshlab og'ir mehnatga majbur bo'lgani, "Kundalik oziq-ovqat uchun tinmay jon chekish", egnida eski jaqi, oyog'ida choriq, qattiq nondan bo'lak ovqati bo'lmagan, mollariga ham yemish berolmay, bahorni intizor kutadigan xalq vakili ekani ko'rsatiladi. Qo'sh ho'kizning birini xirojga to'lab, ekin eka olmay sarson qoladi. Bir necha oy o'tib, ikkinchi molini ham olib qo'yishadi:

Ya'ni, istibdod iti

Qutirinib kelmishdi,

Qo'limdog'i molimni

"Xiroj" uchun olmishdi.

Shoir ho'kizlaridan ayrilgach, qolgan mollarini sotib, shaharga kelgani va bu yerda tortgan zahmatlari, qayerlarda ishlagani haqida hikoya qilib beradi. E'tiborlisi, xalqona ruhda bitilgan mazkur asar har qanday vaziyatda ham umidsizlikka tushmaslik, yashash uchun kurash, o'z haqini talab qilish, mehnat bilan farovonlikka erishish kabi g'oyalarni targ'ib etadi. Bunday nochorlikdan qutulishning yagona yo'li ilm olishda, o'qib-o'rganishda ekanini ta'kidlaydi:

"Nega kerak qayg'urish,

Qayg'udan chiqmas bir ish!

O'qush, yozish, o'rganish,

Bu hollardan qutilish!"

Doston mana shunday ohangda, baxshiyona tilda bitilgan.

Shuningdek, Elbekning bir qator she'rlarining boshi yoki o'rtasida xalq qo'shiqlaridan iqtibos keltirib: "Boshidagi to'rt yo'l xalq adabiyotidandir" degan izohni berib o'tadi va olingan parchani qo'shtirnoq ichida havola qiladi. Elbekning folklorshunos sifatidagi izlanishlari o'z-o'zidan shoir she'rlarida ham aks etgan. Jumladan, "Cho'pon", "Ikki boshqoq", "Kuz", "Mujdalar", "Ko'k qizi", "Tog'da bahor" kabi bitiklarida xalqona ohanglar yaqqol namoyon bo'ladi.

Bahor bir kelinchakdir,

Ismi uning chechakdir.

Qo'shig'idir "yor-yor",

Soylar oshiq – uh tortar.

*Tog'da mo'ysafid yotar,
Kelinchakka so'z otar.
Uning dili juda tor,
Laqabi muz, ismi qor.
("Tog'da bahor" she'ridan)*

E'tibor qiladigan bo'lsak, bahorni kelinchakka qiyoslash, bahor ayyomida "Yor-yor" aytilishi, qor qoplagan tog'ni ulug'vor mo'ysafid sifati bilan tasvirlash xalq og'zaki ijodida keng qo'llanadi. Elbekning ushbu yo'nalishdagi barcha she'rlarida ayni shunday o'ynoqi ohang, o'ziga xos qofiya va ritm uyg'unligi aks etadi. Necha ming yillardan beri xalqimiz tilida, xotirasida yashab kelayotgan bunday she'r qurilishi XX asr boshlarida yozma adabiyotda yangilik sifatida yaxshi kutib olindi. Bu ohang xalqning o'z milliy ohangi bo'lgani uchun ham tez qabul qilindi va yurak-yuragiga singiy oldi.

Mashriq asarlarida xalq og'zaki ijodining turli motivlari o'z aksini topadi. Ashurali Zohiriy aytganidek, "...shoir Elbek xalq mulki – og'iz adabiyotini xalqdan olish va xalqqa qaytadan yetkazishda el tilining tushunarli ta'sirlaridan foydalangan, el bolalar adabiyotida masalchilikni yaratgan katta san'atkor" [7:10] edi. Darhaqiqat, Elbekning masallari xalq ichidan olingan, folklor namunalari asosida yaratilgan. Masalan, "Sichqonxonning qiz uzatishi" ertak-masali ham xalq og'zaki ijodidan olingan ertak asosida juda yaxshi ifoda etilgan. Masal ritmi, qofiyasi jihatidan mukammal bo'lmasa-da, shoir asl mazmun-mohiyatni bolalar uchun tushunarli tarzda go'zal ifoda eta olgan. Sichqonxonning qiziga kuyov izlab, dunyo kezib, oxiri o'z qavmidan munosib nomzod topishida "Teng tengi bilan", "Peshonaga yozilganidan qutulib bo'lmaydi" kabi naql va xalq maqollari mujassam.

Elbek to'plagan xalq qo'shiqlari hali hamon to'ylarda, sayil va bayram tomoshalarida folklor ijrochilari tomonidan aytilib kelinadi. Masalan, "Yor-yor" qo'shig'idagi "Daryo to'lqin, suvlar toshqin,

*O'tlomayman, yor-yor.
Otim oriq-ey, manzilimga-ya*

Yetolmayman-a yor-yor" [5:144] jumalari barchamizga tanish. Ammo bu qo'shiqlarni mana shunday jamlab, chop ettirib, asrab qolmasa, vaqt o'tishi bilan o'zgarib, asl mohiyatini yo'qotishi yo'ik butunlay unutilib ketishi ham bor gap. Elbek bu narsani juda yaxshi anglagan va ko'plab xalq dostonlari, qo'shiqlar, ertaklar va masallarni yozib olishga kirishgan. Ijodkor yozib olgan xalq qo'shiqlari orasida o'sha davr muhitini, ijtimoiy-siyosiy vaziyatlarni aks ettirganlari ham uchraydi. Jumladan, "Paxta to'g'risida", "Fabrika to'g'risida", "ZAGS to'g'risida", "Maorif – madaniyat to'g'risida", "Yerli xalqlardan askar olinishi haqida", "Mardikor voqeasi" kabi xalq qo'shiqlarida XX asr boshlaridagi xalqimiz hayoti, mustamlaka tuzumning tazyiqlari, o'sha davr odamlarining orzu-havaslari aks etadi.

Bilamizki, Birinchi jahon urushi avjiga chiqqan 1916-yilning 25-iyunida Nikolay ikkinchining imperiyadagi rus bo'lmagan aholining erkaklarini front ortidagi qora ishlarga xizmatga olish haqidagi farmoni e'lon qilinadi. Unga ko'ra, Turkiston o'lkasidan 19 yoshdan 43 yoshgacha bo'lgan 250 ming ishchi xatga tushadi. Bunday adolatsiz farmon, tabiiyki, xalqni g'azablantiradi. Xalq qo'zg'olonlari kuchayib, butun mamlakatni egallaydi. Bu jarayon adabiyotimizda ham o'z aksini topadi. Xatto, "O'zbek mardikorlik she'riyati" degan atama paydo bo'ladi. "Yigitlarimizning mana shu mardikorlikka ketishlari, u yoqdagi hayotlari, so'ng esa qaytishlari haqida o'z davrida she'rlar, dostonlar, dramatik asarlar maydonga kelgan. Bular o'z davrining badiiy solnomalaridir. Afsuski, ular to'plangan, o'rganilgan emas. Ulardan ayrimlarigina o'rganildi. ...Bu asarlar orasida alohida o'rinni she'rlar egallaydi. Hozircha o'zbek adabiyotida o'nga yaqin

she'riy to'plam 1916 – 1917-yillarda chop etilgani ma'lum [11:3]. Elbek “Marg‘ilonda mardikor oling‘onda aytilgan” deya izohlagan “Mardikor voqeasi” she‘rida ham aynan mardikorchilik qurboni bo‘lgan yigitlarning achchiq qismati, ularni bunday ishga yo‘llagan ro‘yxatni tuzgan Sayid Ahmatga la‘natlar, “nochor ketgan yigitlar”ning o‘lib kelishi kabilar aks ettiriladi. Qo‘shiqda xalq ichidan chiqqan vakillarning ro‘yxat tuzib berayotgani, guldek yigitlarning xor-zor bo‘lib, ortida qolgan ota-onasi, go‘daklari chirqirab qolayotgani badiiy talqin etiladi.

*Sondiq ustida bo‘xcha,
Yigitlar guli g‘uncha.
O‘lgur poshsho qo‘ymaydir
Gul bo‘lib ochilg‘uncha,
Gul bo‘lib ochilg‘uncha* [5:144].

Mana shu she‘r Muzayyana Alaviya tomonidan tuzilgan “Oq olma, qizil olma” [10:82] ko‘p tomli o‘zbek xalq ijodi to‘plamida ham keltirilgan bo‘lib, unda biroz o‘zgarishga uchraganini ko‘rish mumkin. Ammo qo‘shiq Elbekda to‘liqroq keltirilgan. Har bir banddan keyin takrorlanib keluvchi uch satrli naqorat hamda oxirida bir bandga boyroq. Mana oxirgi naqoratdan oldingi to‘rt qator:

*Mavlonbekning raboti-ya,
Rabotida mergani,
Poposhxonlar yig‘laydilar:
“Qani dadam kelgani?”* [5:144]

Qo‘shiqning kulminatsion nuqtasi va asl fojiasi mana shu satrlarda namoyon bo‘ladi. Qancha mavlonboylar mardikorga olinib, o‘lib ketaveradi, biroq ularning ortida bo‘zlab qolgan farzandlari, qorako‘z poposhxonalari taqdiri nima bo‘ladi? Ularni kim boqadi? Elbek asosiy naqoratga olib chiqqan va har bir banddan keyin takrorlanib keluvchi “O‘zini o‘zi chog‘lagan, Belini mahkam bog‘lagan, Nochor ketgan yigitlar” satrlari ham har qanday o‘quvchini, tinglovchini o‘yga toldirmay qo‘ymaydi. Bizda ko‘proq Ikkinchi jahon urushining ta‘siri, keltirgan zararlari haqida ko‘p gapiriladi. Ammo dunyoni larzaga solgan Birinchi jahon urushi keltirgan talafot ham kam bo‘lmagan. Mardikorlikka olish siyosati va uning ayanchli, qonli oqibatlarini aynan o‘sha qattol urushning ta‘siri edi.

Elbekning “Momoguldurak” to‘plamiga “Xalq qo‘shiqlari” rukni ostida 13 qo‘shiq, “Ertaklar” ruknida 6 ta she‘riy ertak kiritilgan. Shuningdek, “Elbek to‘plagan bolalar qo‘shiqlari” nomi ostida 18 ta xalq og‘zaki ijodi namunasi kiritilgan bo‘lib, asosan bolalar tomonidan ijro etilishi uchun mo‘ljallangan qo‘shiqlardir. Bu qo‘shiqlar bugungi kunda ham bog‘cha va maktab yoshidagi bolalar tomonidan sevib ijro etiladi. Masalan, “Boychechak”, “Oftob chiqdi olamga”, “Chit-tigul”, “Tepdim, sandiq ochildi”, “Laqashiqildoq” kabilar bugun ham joylarda folklor musiqa va raqs dastalarining asosiy repertuarlaridan sanaladi. Ammo keyingi paytda mazkur qo‘shiqlar ham biroz o‘zgarishga uchraganini ko‘rish mumkin. Xalq og‘zaki ijodi turli variantlari bilan yashashini, zamonga qarab o‘zgarishlarga yuz tutishini hisobga olsak, bu tabiiy hol. Ammo qo‘shiqlar qaysi davrda yozib olinganiga qarab o‘sha davr turmush tarzi, kishilar hayoti haqida tasavvur hosil qilish mumkin.

Bundan tashqari, shoirning bolalarga bag‘ishlangan “Armug‘on” (1921), “G‘unchalar” (1935), “Chirchiq bo‘ylarida” (1935) kabi to‘plamlariga kirgan she‘r, masal va ertaklari, poemalari to‘la xalq og‘zaki ijodi ta‘sirida bitilgan. Shuningdek, uning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun tuzgan “Yozuv yo‘llari”, “Bilim” (1, 2, 3-sinflar uchun), “O‘rnak” (1, 2, 3-sinflar uchun), “Boshlang‘ich maktab ona tili” kabi darsliklarida ham bolalarga atalgan xalq og‘zaki ijodining eng sara namunalarini taqdim etadi. Bu she‘r va qo‘shiqlar orqali bolalarning o‘zligini tanishiga, ta‘lim va

tarbiyaga rag'bat tuyishiga umid qiladi. Chunki bu davrlarda bolalar uchun atab yozilgan adabiyot deyarli yo'q hisobi edi. Dunyoni endi anglay boshlagan go'daklar faqatgina bobo va momolari, ota va onalarining og'zidan turli she'r va hikoyatlar, ertak va matallar tinglab katta bo'lishardi. Vaziyatni to'g'ri anglagan va boy folklor namunalari yo'qolib ketmasdan to'plashga kirishgan Elbek "Armug'on" kitobiga yozgan so'zboshisida shunday ta'kidlaydi: *"Zamon kishilari hozirgi turmushga hamda o'zlarining ko'ngillariga to'g'rilab yozilgan kitoblarni axtarmoqqa boshladilar. Mana, men ham shuning kabi elimizning istagan narsalariga oz bo'lsa-da ko'mak etmak umidi bilan ushbu kitobchani el bolalarining qarashlariga atamoqqa botirlik qildim. Zamonamiz yuksalgan sayin yozuvchilarimiz-da ko'payar va buning kabi xalq turmushidan olib yozilgan narsalar-da ortar"* [3:3-4]. Ushbu to'plamda jami 16 ta masal kiritilgan bo'lib, bular: "Qaysi biri bo'ri?", "Kuchlilar dunyosi", "Sichqonlar kengashi", "Quyruqsiz maymun", "Maymunning qozilig'i", "Jinning olov yoqishi", "Chol bilan kampir", "Kim aldamchi?", "Kampirning tovuqlari", "Ikki tulki", "Itlarning o'rtoqlig'i", "Qarg'a bilan qurbaqa", "Qo'ychi bilan bo'ri", "Kemachi bilan hakim", "Ongli eshak", "Sichqonning qiz uzatishi" masallaridir. Bularni hammasini Elbek she'rga solgan bo'lsa-da, xalq og'zaki ijodi namunalaridan olingani ma'lum. Ayrimlari hikoya shaklida, ayrimlari she'riy tarzda og'izdan og'izga ko'chib, hozirgi kungacha aytib kelinadi.

O'lkao'zbek bilim hay'atitomonidan 1925-yilda "Ashulalar" to'plamini nashretildi. Yig'uvchilar sifatida G'ulom Zafariy va Mashriq Yunus (Elbek) keltirilgan. To'plamga so'zboshi yozgan O'zbekiston Jumhuriyatining Xalq maorif komissariyati huzuridagi Bilim kengashining O'zbek bilim hay'ati boshlig'i Elbek shunday ta'kidlaydi: *"So'ngg'i chog'larda el orasida boshlang'on ilmiy oqimlar tubli bir negizda kuchli bir ildiz olib, bormoqdadir. Bu kunlarda maktablarimizni turli o'qimliklar (kitoblar – B.I.) bilan ta'min etish ishi, eskidagi maktablarimizning kitobsizlik bilan yashag'on chog'larig'a qarag'onda biz uchun heyli qulayliq bergani kabi, eskidan beri elimiz orasida kuylanib kelingan ashulalarimizning o'z vaqtida to'planib bostirilishi yana bizga shu qadar foydali bo'lib chiqadur"* [2]. Kitobga qirqqa yaqin xalq qo'shiqlari kiritilgan bo'lib, ularning aksariyatiga qachon va qayerda kuylangani (bu yerda yozib olingan vaqti ko'rsatilgan) izoh sifatida qo'shib ketilgan.

To'plamdagi "Omon-omon" qo'shig'i izohiga *"1918-yilda Qo'qonda Muxtoriyat hukumati yiqitil'och, armani dashnoqlar tomonidan xalq o'ldirilg'an chog'da, omonlik tilab aytilgan qo'shiq"*, deb yozilgan. Bu qo'shiqning biz uchun yanada tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Bilamizki, jadidlarning bor orzu-umidlari tikilgan Turkiston muxtoriyati 70 kungina faoliyat yuritib, ayovsiz tugatilgach, tashkilotchilari ta'qib ostiga olinadi. Xalq qirg'inga uchraydi. Bu nafaqat bir mustaqil davlatning yakson qilinishi, balki butun turkistonliklarning orzu-umidlari, maqsadlarining ham sindirilishi edi. Qo'shiqqa e'tibor beramiz:

Bul tog'lar baland tog'lar

G'arib yo'lini bog'lar

Bul tog'larda kim yotg'on?

Askar yigitlar yotg'on,

Yonboshig'a tosh botg'on, omon-omon,

Xalq kuyi ohangida yaratilgan qo'shiq tabiiyki, xalqona motivlar, doimiy takrorlanuvchi so'z va iboralar bilan boyitilgan. Lekin asosiy maqsad, odamlar e'tiborini katta qirg'inning oqibatlariga qaratish, vatanparvarlikni oshirish bo'lgan. *"Ming jon bo'lsa beramiz, // Yurtimizning yo'lida"* misralari orqali Vatan ozodligi yo'lida fido bo'lgan, Muxtoriyatni tashkil etishda jonbozlik ko'rstagani jadidlar, qo'rboshilar ulug'lanadi.

To'plamda bunday tarixiy voqealar bilan bog'liq qo'shiqlar bir nechta. 1920-yilda Farg'ona istiqloqlachilaridan Hoji Hamdamning kengashlar hukumatiga qo'shilishi munosabati bilan,

Margʻilonda mardikorlikka ishchi olingʻonda aytilgan qoʻshiqlar shular jumlasidan. Shuningdek, bugungi kunda ham mashhur boʻlgan “Begijon ukam”, “Ajab yorlarim”, “Andijonga boray dedim, bora olmadim”, “Yallama yorim”, “Gʻayra-gʻayra”, “Omonyor”, “Xon oʻyini”, “Oʻsma qoʻyodir qizgina” kabi qoʻshiqlar yigʻilgan. Eʼtiborlisi, bu qoʻshiqlar bir asrdan ortiq vaqt davomida deyarli oʻzgarishga uchramagan. Muzayyana Alaviya tomonidan nashrga tayyorlangan koʻp tomli “Oʻzbek xalq ijodi” kitobida ham, Ergash Ochilov tomonidan nashrga tayyorlangan “Shoda-shoda marvarid” oʻzbek xalq qoʻshiqlari toʻplamida [12] ham Elbekning “Ashulalar”ida berilgan qoʻshiqlar takrorlangan. Ulardagi oʻzgarishlar satrlar almashuvi va ayrim soʻzlarga oʻzgarishi bilan xarakterlanadi.

Xulosa qilib aytganda, Elbek oʻzbek zamonaviy folklorshunosligining asoschilaridan biri sifatida tarixga kirgan. U xalq orasida yurib, dialektik materiallar, xalq ogʻzaki ijodi namunalarini toʻplash ishlarini boshlab berdi. Folklor namunalarini bolalar uchun toʻplangan sheʼrlar, ashulalar, ertaklar, laparlar, masallar kabi turkumlarga ajratdi. Shu nuqtayi nazardan ijodkorning folklorshunoslikdagi faoliyati alohida katta tadqiqotlar uchun ham yetarlicha manba bera oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Amonov U. *XX asr boshlarida oʻzbek folklorining oʻrganilishi tarixi* (Abdurauf Fitrat, Gʻozi Olim Yunusov va Elbek faoliyati misolida) *filol.fan.fals.dok.avtoref. (PhD)*. – Toshkent: 2018.
2. *Ashulalar*. // *Yigʻuvchilar Gʻulom Zafariy, Mashriq Yunus (Elbek)*. // *Oʻzbek bilim hayʼati*. – Toshkent. 1925.
3. Elbek. *Armugʻon*. – Toshkent: Turkiston jumhuriyatining davlat nashriyoti, 1921.
4. Elbek. *Laparlar*. “*Bilim oʻchogʻi*” jurnali, 1922, 1-son.
5. Elbek. *Momaguldurak: (Sheʼrlar, qoʻshiqlar, ertaklar)* / *Toʻplovchi, nashrga tayyorlovchi, soʻngsoʻz muallifi X.Uzoqov*. – Toshkent: Choʻlpon, 1993.
6. Elbek. *Oʻtmishim: (Tarjimai holim): Doston // Maorif va oʻqitgʻuchi*. – 1929. – №2-3.
7. Elbek. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Sharq, 1999.
8. Joʻrayev M. *Folklorshunoslik asoslari*. – Toshkent: Fan, 2009.
9. Mirzayev T. *Hodi Zarif suhbatlari*. Toshkent: SHAMSASA, 2013. – B. 220.
10. *Oʻzbek xalq ijodi. Nashrga tayyorlovchi: M.Alaviya*. – Toshkent: Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1972.
11. Qosimov B. *Oʻzbek mardikorlik sheʼriyati*. / *Oʻzbekiston adabiyoti va sanʼati gazeta*, 2011. 51-son.
12. *Shoda-shoda marvarid*. // *Oʻzbek xalq qoʻshiqlari // Toʻplab nashrga tayyorlovchi E.Ochilov* // – Toshkent. Sharq. 2006.
13. Turdiyev Sh. *Shoir Elbek Guliston j*, 1990, 11-son.

